

ბუქან კილანავა

„შუშანიკის წამების“ ქართულ-სომხურ რელაქციათა ურთიერთმიმართების ერთი ასპექტი

ი. ჯავახიშვილის, კ. კეკელიძისა და, განსაკუთრებით, ილ. აბუ-ლადის ნაშრომთა გამოქვეყნების შემდეგ „შუშანიკის წამების“ ავტორობისა და, მით უფრო, ქართულ-სომხური რელაქციების ურთიერთმიმართების შესახებ საკითხის ხელახალი დასმა მთლიანად მოკლებულია მეცნიერულ საფუძველს. მხედველობაში გვაქვს ძველი სომხური აგიოგრაფიული ძეგლების თარგმანთა კ. ტერ-დავთიანისიეული გამოცემა¹. მასში შესულ „შუშანიკის წამების“ ტექსტს ახლავს კრებულის შემდგენლის შესავალი წერილი და შენიშვნები.

კ. ტერ-დავთიანი ავლენს სურვილს დაარწმუნოს რუსულენოვანი მკითხველი, რომ „შუშანიკის წამება“ ორიგინალური სომხური თხზულებაა. მხოლოდ და მხოლოდ ამ სურვილით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ იგი ნებისმიერ შემთხვევაში, საჭიროების გარეშე, მსჯელობს დასახელებულ საკითხზე. ასე მაგალითად, წიგნის წინასიტყვაობაში მას უწერია: „К лучшим памятникам армянской художественной литературы раннего периода относится Мученичество Шушаника² რამდენიმე გვერდის შემდეგ, ძველ სომხურ თხზულებათა ჩამოთვლისას, გამომცემელი განაახლებს მსჯელობას: „Среди них имеются такие шедевры древнеармянской агиографии, как Мученичество Шушаника³. საკუთრივ შესავალი წერილის პირველსავე სტრიქონში ნათქვამია: „Мученичество Шушаник является жемчужиной древнеармянской агиографии“⁴ კ. ტერ-დავთიანი ერთხელ კიდევ შეახ-

¹ Памятники армянской агиографии. Выпуск I. Перевод с древнеармянского, вступительные статьи и примечания К. С. Тер-Давтян, Ереван, 1973.

² Памятники, გვ. 28.

³ იქვე, გვ. 34.

⁴ იქვე, გვ. 194.

სენებს მკითხველს, რომ „შუშანიკის წამება“ „принадлежит к числу выдающихся памятников древнеармянской агнографии“⁵.

აქვე, და აქედან გამომდინარე, ვლინდება გამომცემლის სხვა სურვილიც — მტკიცედ დაარწმუნოს მკითხველი იმაში, რომ „შუშანიკის წამების“ სომხური რედაქცია V საუკუნეში შეიქმნა, რასაც სხვათა შორის, ეწირება ცნობილი სომეხი მკვლევრის მ. აბელიანის ნააზრვეი, როცა კ. ტერ-დავითიანი მას ამგვარი შეხედულების ავტორობას მიაწერს. ნამდვილად კი მ. აბელიანს შენიშნული აქვს მხოლოდ, რომ „წამება“ განიცდის აგათანგელოსის „ისტორიის“ გავლენას ონომასტიკურ-სტილისტური თვალსაზრისით, რაც, ცხადია. არ ნიშნავს იმას, თითქოს სომხური რედაქცია მაინცდამაინც V საუკუნეში შეითხზა. პირიქით: მ. აბელიანს „შუშანიკის წამების“ დაწერის თარიღის შესახებ სიტყვასიტყვით აქვს ნათქვამი: «Неизвестно, когда написано это сказание»⁶⁻⁸.

ქართულ-სომხურ ვრცელ რედაქციათა ურთიერთმიმართების კვლევა ი. ჭავჭავაძისა და ილ. აბულაძის შრომებში სავსებით სწორ, სავსებით სარწმუნო მეცნიერულ საფუძველზეა აგებული და საპირისპირო მიმართულებით მისი წარმართვა ფაქტებსა და აზროვნებაზე ძალმომრეობა იქნებოდა. ქართველმა მეცნიერებმა დასახელებული პრობლემა გადაჭრეს არსებითად. ასე რომ, მომავლის საქმედ მხოლოდ ცალკეულ ქვესაკითხთა დაკონკრეტება შეიძლება ჩავთვალოთ და არა მისი ხელახალი დასმა და განხილვა.

წინამდებარე წერილიც ამგვარ მიზანს ისახავს. იგი ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული შეხედულების შემდგომ დასაბუთებას ითვალისწინებს ქართულ-სომხურ რედაქციათა ურთიერთმიმართების ერთი ასპექტის წარმოჩენით.

კერძოდ, ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება: „შუშანიკის წამების“ ვერც ერთ რედაქციაში (ვრცელი, მოკლე, სვინაქსარული), რომლებიც კი შექმნილა ქართულ და სომხურ ენებზე, ვერ აღმოვაჩინთ შემთხვევას, ერთი გამონაკლისის გარდა, რომ ვარდანი რაიმე ატრიბუტის გარეშე იყოს ნახსენები. მისი პიროვნების მუდ-

⁵ იქვე, გვ. 200.

⁶⁻⁸ М. А б е г я н, История древнеармянской литературы, Ереван, 1975. გვ. 191.

მივი ატრიბუტებია: „სომეხთა სპაჰეტი“, „წმიდაჲ“, ან ორივე ერთად⁹.

ოღსავ განსხვავებული ვითარება შეიმჩნევა თხზულების მოკლე რედაქციაში. ამ რედაქციის სათაური სომხურ მწერლობაში დაკანონებულ ტრადიციას მისდევს: „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი, ასულისა წმიდისა ვარდანისი“¹⁰. თვით ტექსტში კი ნათქვამია: „ვარდანისაგან (იშვა) წმიდაჲ შუშანიკ“¹¹. ერთი შეხედვით ეს ფრაზა ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ვარდანი აქ თითქოს ყოველგვარი ატრიბუტის გარეშეა მოხსენიებული, მაგრამ კონტექსტში მისი გააზრება სულ სხვა სურათს გვაძლევს. კერძოდ, კონტექსტში ნათქვამია, რომ საპაქ:ნუშისაგან „იშვა წმიდაჲ ვარდან“, ხოლო ამის აგან ე. ი. (წმიდა) ვარდანისგან — შუშანიკი. ჩანს, ავტორი მორიდებია ტავტოლოგიას და სავსებით კანონზომიერადაც, რადგან აქ სიტყვა „ვარდანისაგან“ თავისთავად გულისხმობს ატრიბუტს: „წმიდა“.

ქართულ-სომხურ რედაქციათა მთელ მანძილზე ვარდანი ტრადიციული ატრიბუტის გარეშე მოხსენიებულია, როგორც აღინიშნა, მხოლოდ ერთხელ და ისიც ვრცელ სომხურ რედაქციაში. ეს ფაქტი შემთხვევით მოვლენად ვერ ჩაითვლება; მასში გამოვლენილია მთარგმნელის იდეური პოზიცია.

მივყვეთ ტექსტის ჩვენებას.

ვარსკენმა ყოველი ღონე იხმარა მეუღლის მოსაქცევად, გრძნეული დედაკაციც ჩარია საქმეში, მაგრამ ყოველგვარი ცდა უშედეგოდ აღმოჩნდა. შემდეგ შეიღებო მოაქცია იძულებით და ამით „მადლსა მიაგებდა მეფესა მას სპარსთასა, რაჟთა უმეტესი პატივი მოიღოს მისგან. და ტანჯვისა და საკრეღთა მათ (თვს)... მეფესა მას აუწყებდა, ვითარმედ: „ასული ვარდანისი არს, რომელი წინა აღუდგა მეფეთა მეფესა მას სპარსთასა და ამისა სახისათვს ვტანჯაჲ და ვგუემ მას სიკუდილმდე, რამეთუ არა დაემორჩილა მსახურებასა ღმერთთა მეფისასა, ვითარცა მამაჲ სოფლისა მოჭრებელი“¹².

ამ შემთხვევაში მთავარია შემდეგი: ვარდანი ატრიბუტის („წმიდა“, „სპაჰეტი“) გარეშე მოხსენიებულია ვარსკენ პიტიახშის მიერ. ამ უკანასკნელის პოზიცია ვარდანის მიმართ იმთავითვე

⁹ იაკობ ცურტაველი, მარტვლობაჲ შუშანიკისი, ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ; თბ., 1936, გვ. 3, 4, 50, 57, 58, 59, 63.

¹⁰ იქვე, გვ. 49.

¹¹ იქვე, გვ. 50.

¹² იქვე, გვ. 37.

გარკვეულია --- იგი (ვარდანი) მხოლოდ შეურაცხყოფის, „გინების“ საგანია. რასაც ერთხმად აღნიშნავენ ქართულ-სომხური რედაქციები. ცხადია, პირწავარდნილი სპარსოფილი, ოფიციალურად უკვე მაზდეანი ვარსკენი ვერ იტყოდა და, მით უმეტეს, ვერ შეუთვლოლა სპარსთა მეფეს. რომ შუშანიკი „წმიდა“ ვარდანის ასული არისო; მისთვის ვარდანი წმინდანი არასდროს არ ყოფილა და ვერც იქნებოდა. პირიქით, მოტანილი ცნობა ცხადყოფს, რომ ვარსკენის შუშანიკის მიმართ მძვინვარებდა არა მხოლოდ ამ უკანასკნელის გაჯიუტების გამო (რაც მის „საქმეთა“ უზიარებლობაში გამოიხატა), არამედ იმიტომაც, რომ მამამისი იყო „სოფლისა მაოკრებელი“. მაშასადამე, გარდა თვით შუშანიკის გამომწვევი საქციელისა, ვარსკენს აქვს რაღაც სხვა, უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზი უშუალოდ თავისი სიმამრის — ვარდანის შეურაცხყოფისათვისაც. ამ მიზეზის შესახებ კონკრეტულ ცოდნას სომხური თხზულებიდან მკითხველი არ ღებულობს; აქ იგი ზოგადადაა მოხაზული. სამაგიეროდ ისტორიულ მოვლენებთან მიმართებაში ვარსკენის პრისხანება განსაკუთრებულ აზრს იძენს. მხედველობაში გვაქვს 450 წლის ცნობილი აჯანყება. ეკვი არაა, რომ სპარსული ორიენტაციის მქონე ვარსკენის შეგნებაში სპარსეთის წინააღმდეგ 450 წლის სომეხთა აჯანყება გაიზრება, როგორც „სოფლის“, ქვეყნის აოხრება, ხოლო ამ აჯანყების მეთაური ვარდანი იწოდება „სოფლის“, ქვეყნის „მაოკრებელად“.

ისტორიულად ეს არის ერთადერთი მიზეზი, რომელიც ხსნის „წამების“ ზემოდასახელებულ ჩვენებას.

ვარსკენის თვალში დამცირებულ ვარდანს სპასპეტობის პატივიც ერთმევა, თუმცა პიტიახშს ამ შემთხვევაში მხოლოდ დამცირების სურვილი არ უნდა ამოძრავებდეს. საფიქრებელია, რომ იგი შეგნებულად უვლის გვერდს ვარდანის სპასპეტობის აღნიშვნას სპარსთა მეფის წინაშე, რადგანაც თვით სპარსთა მეფემ (პეროზის წინამორბედმა) დაუშვა საბედისწერო შეცდომა და ამ თანამდებობაზე აღაზევა ვარდანი. ვარდანმა ისარგებლა თავისი მდგომარეობით და ააჯანყა სომეხები სპარსელების წინააღმდეგ. ამდენად, სპარსთა მეფისა და ვარსკენის თვალში იგი უკვე არაა სპასპეტი, არამედ „სოფლისა მაოკრებელია“, თუმცა ეს ატრიბუტი, ისტორიულ კრილში გააზრებით, უსათუოდ გულისხმობს ვარდანის მხედართმთავრობას.

მოტანილი მსჯელობით მაინცდამაინც იმის თქმა გვსურს, რომ ვარსკენის მიერ და ისიც ერთგზის ვარდანის უატრიბუტოდ მოხსენიებით საკითხი 'იულ სხვა ასპექტში განიხილება და იგი ვერ

ცვლის ჩვენ მიერ ქართულ-სომხურ რედაქციებში შემჩნეულ ერთგვარ კანონზომიერებას.

ვრცელი ქართული რედაქცია ვარდანს, როგორც წმინდანს, არ იცნობს, რაც ვერ აიხსნება ქართულ-სომხური საეკლესიო განხეთქილებისა (607 წ.) და ქართველი ავტორის ტენდენციურობის საფუძველზე; „წამების“ შექმნის დროს ამ ორ ქვეყანას შორის საეკლესიო-რელიგიურ სფეროში სრული ურთიერთგაგება სუფევდა და ქართლში ვარდანის წმინდანად ხსენების საპირისპირო მიზეზი არ არსებობდა. ესეც რომ არ იყოს, ვრცელი რედაქციის შექმნის დროს ვარდანი წმინდანად რომ ყოფილიყო შერაცხილი, თუნდაც მხოლოდ აგიოგრაფიის სპეციფიკის გამო, მარტიროლოგი, უწინარესად სპასპეტობისა, მოწამის მამის წმინდანობას აღნიშნავდა; იაკობი, ვითარცა მარტიროლოგი, მთელი თავისი მრწამსით, სიმპათიებით, მოწამის, მაშასადამე, ქვეყნისა და ქრისტეს რჯულისათვის დაცემული მამამისის — ვარდანის მხარეზეა. მის პრინციპულობასა და სანაქებო ობიექტურობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ სპარსოფილი ვარსკენი გაკიცხულია მოწამის „თესლ-ტომთა“ შეურაცხყოფის გამოც. ეკლესიის იდეური მტრისგან — ვარსკენისგან შეგინებულ შუშანიკის „თესლ-ტომს“, უწინარესად ვარდანს, ქართველი ავტორი წმინდანობის პატივს არ წაართმევდა აგრეთვე იმის გამოც, რომ იგი თვითონ იყო იდეური მტერი ვარსკენისა და მისგან დამციარებულს უთუოდ აღაზრებებდა, თუკი ამისათვის რაიმე საფუძველი ექნებოდა.

ვარდანის წმინდანად სახელდება რომ ჩვენში რაიმე გამიზნული წინააღმდეგობა არ ახლდა, ამ აზრს ადასტურებს მოკლე ქართული რედაქციის ჩვენება. იგი მოკლე სომხური რედაქციიდან მომდინარეობს და თარგმნილია საეკლესიო გათიშვის შემდეგ სომხებთან გამუდმებული დაპირისპირების პირობებში¹³. მიუხედავად ამ დაპირისპირებისა, იგი იმეორებს თავის დედანს და წარმოაჩენს ვარდანის წმინდანობას. მაშასადამე, ქართული სამყაროდან (ვრცელი ქართული რედაქციის სახით) ვარდანი სომხურ სამყაროში გადის როგორც მხოლოდ სპასპეტი, ხოლო სომხური სამყაროდან (სომხურიდან ნათარგმნი მოკლე რედაქციის სახით) იგივე ვარდანი ისევ ქართულ მწერლობას უბრუნდება, როგორც სპას-

¹³ მიუხედავად მოკლე (ქართული) „წამების“ წარმოშობის დროის, ადგილისა და მიზეზებისა; იგი ძველი ქართული მწერლობის კუთვნილებაა და ახასიათებს ქართულ აზროვნებას მის გარკვეულ მონაკვეთში, განსაკუთრებით კონფესიური თვალსაზრისით.

პეტი და წმინდანი. ეს წრებრუნვა სავსებით კანონზომიერი და ერთხელ კიდევ ადასტურებს სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულ აზრს, და, გარკვეულ ფარგლებში, აკონკრეტებს კიდევაც ქრონოლოგიურად. კერძოდ, წარმოდგენილი მსჯელობიდან შეიძლება ასეთი დასკვნა გამოვიტანოთ: თავდაპირველად იწერება ვრცელი ქართული რედაქცია. ამ პერიოდში ვარდანი ჯერ კიდევ არაა წმინდანად აღიარებული სომხურ ეკლესიაში და მოიხსენიება როგორც მხოლოდ სპასპეტი. ვრცელი ქართული ტექსტი სომხურ ენაზე ითარგმნება წმინდანად ვარდანის შერაცხვის შემდეგ, ამიტომაც სომხურ თარგმანში სპასპეტობის ჰარალელურად მისი წმინდანობაცაა აღნიშნული. მოკლე სომხური რედაქცია იმეორებს დედნის (ვრცელი სომხური რედაქციის) ჩვენებას. იგივე ჩვენება გადმოაქვს მოკლე ქართულ რედაქციას, რომელიც, თავის მხრივ, მოკლე სომხური რედაქციიდან მოდის. ასე იკვრება რკალი ვრცელ ქართულ, ვრცელ სომხურ, მოკლე სომხურ და მოკლე ქართულ რედაქციებს შორის.

ზემოაღნიშნულის შემდეგ საკითხი ისმის იმის შესახებ, თუ რა დროიდან შეიძლებოდა სომხურ ეკლესიაში ვარდანის წმინდანად მოხსენიება. დასახელებული საკითხის კვლევა იმ ფაქტის აღნიშვნით უნდა დაიწყოთ, რომ V საუკუნის პირველი ნახევრიდან ირანელებმა სომხეთში არათუ მეფობა გააუქმეს, არამედ მათი პოზიცია იქ იმდენად გაძლიერდა, რომ ისინი საეკლესიო ცხოვრებაშიც უხეშად ჩაერივნენ და საპაპს კათალიკოსობა ჩამოართვეს. შემდეგ, თვით შაჰის განკარგულებით, მის ადგილზე დანიშნეს ბრქიშო და შამუელი¹⁴. დასახელებულ პირთ არც ეთნიკურად და, რაც მთავარია, არც საქმიანობით არაფერი ჰქონდათ საერთო სომხებთან. პირიქით: ისინი სპარსეთის ტიპური ადმინისტრაციული მოხელეები იყვნენ და სომხეთის ეკლესიაში ანტისომხური ტენდენციის აღმოცენება-განვითარებას უწყობდნენ ხელს. ლაზარ ფარპეცი აღნიშნავს, რომ ბრქიშო, განსაკუთრებით მისი ამალა, რომელიც მას თან მოჰყოლია, არ იქცეოდა ისე, როგორც ამას სომხური საეკლესიო ტრადიცია მოითხოვდა. შამუელმა მისი გზა გააგრძელა¹⁵. ასე რომ, სავსებით სწორად აქვს შენიშნული ლ. ჯანაშიას: ამ დროისათვის „ირანის შაჰი თითქმის სრული ბატონ-პატრონი გამხდარა სომხეთში. იგი არა მარტო საგარეო პოლიტიკის საკითხებს ადევ-

¹⁴ ლ.-ნ. ჯანაშია, ლაზარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1962, გვ. 90.

¹⁵ იქვე.

ნება თვალყურს, არამედ ქვეყნის შინაგან საქმეებშიც დაუბრკოლებლივ ერეოდა, ისეთ მტკივნეულ საქმეებშიც კი, როგორცაა საეკლესიო ცხოვრება. ის, რომ ცეცხლთაყვანისმცემელი მეფე ნიშნავდა ქრისტიანთა ეკლესიის მეთაურს, კათალიკოსს, გვიჩვენებს ამ მეფის შეუზღუდველ ჩარევას სომხეთის საშინაო საქმეებში“¹⁶.

ვითარება არც V საუკუნის შუა წლებში შეცვლილა. პირიქით, შუშანიკის მამის, ვარდან მამიკონიანის, აჯანყების შემდეგ სპარსთა მეფემ სომხური ეკლესიის მიმართ საგანგებო, რადიკალური ზომები გაატარა. რის შედეგადაც „უმალლესი მსაჯულის ფუნქციები, რომლებიც ეკუთვნოდა სომხეთის კათალიკოსს, გადასცეს მოგვებტს, სომხეთში მყოფი მოგვების თავს“¹⁷. ამაზე შორს წასვლა შეუძლებელი იყო.

უკეთესი ვითარება არც V საუკუნის 60—70-იან წლებში ყოფილა. ამ დროს ირანის შაჰმა დაიბარა სომეხთა კათალიკოსი გიუტი და თანამდებობიდან გადააყენა იგი¹⁸.

ამგვარ პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივ სიტუაციაში, რასაკვირველია, შეუძლებელი იქნებოდა სომხური ეკლესიის მხრივ ვარდან მამიკონიანის წმინდანად აღიარება. ამ თვალსაზრისის კრიტიკისათვის გამოუსადეგარია. ვთქვათ, შუშანიკის შერაცხვა წმინდანად V საუკუნის II ნახევარში, რადგანაც მისი მოღვაწეობა, გარეგნულად მაინც, რელიგიურ ელფერს ატარებდა. ამიტომაც ეკლესიაში მისი ხსენება ნაკლებ ან სულაც არ დაექვემდებარებოდა სპარსეთის ხელისუფლებას. რაც შეეხება მამამისის — ვარდან მამიკონიანის საქმიანობას, იგი მთლიანად პოლიტიკური ხასიათის გახლდათ და უშუალოდ და აშკარად სპარსეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ამიტომაც მისი ხსენება-არხსენების საკითხი სომხური ეკლესიის კომპენტენციაში ვერ შევიდოდა, ამას გადაწყვეტდა სპარსეთის ხელისუფლება, გადაწყვეტდა, რასაკვირველია, უარყოფითად.

ამიტომაც საფიქრებელია, რომ „შუშანიკის წამების“ ვრცელი სომხური რედაქცია. რომელიც წარმოაჩენს ვარდანის წმინდანობას, ქართულიდან თარგმნილია VI საუკუნის შემდეგ, სპარსთა ბატონობის მომდევნო ხანაში. ამ აზრს საუცხოოდ ადასტურებს, ჯერ ერთი, სომხური რედაქციის ნაციონალური ტენდენცია, რასაც დასაბამი ორი ქვეყნის საეკლესიო განხეთქილებამ (607 წ.) მისცა, და მეორეც — სომხური რედაქციის დასათაურება, სადაც ვარსკენს

¹⁶ ლ.-ნ. ჯანაშია, ლხარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 90.

¹⁷ იქვე, გვ. 113.

¹⁸ იქვე, გვ. 138.

სპარსული სამოხელეო ტერმინის „პიტიახშის“ წილ ბიზანტიური სამოხელეო ტერმინი „ანთიპატროსი“ მიემართება. ბიზანტიურ სამოხელეო ტერმინს კი ჩვენში შუშანიკის წამების დროს არ იცნობდნენ¹⁹, რასაც თხზულების ვრცელი ქართული რედაქციის სახელდებაც ადასტურებს. მას იცნობს სომხური ტექსტი და იცნობს იმიტომ, რომ იგი თარგმნილია გვიან, დასახელებული ტერმინის შემოსვლის შემდეგ. ეს ქრონოლოგიური ლოგიკა მარტივია, მაგრამ შეუვალად. ალბათ, ამან ათქმევინა სომეხ მეცნიერს ნ. აკინიანს, რომ „პიტიახშის“ ნაცვლად „ანთიპატროსის“ ხმარება შუშანიკის წამების შემცველ სომხურ წიგნებს „ახალ რედაქციისად“ წარმოიჩინოს²⁰.

---

¹⁹ ს. ჭ ა ნ ა შ ი ა, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, თბ., 1935, გვ. 80—82.

²⁰ ი ა კ ი ბ ე უ რ ტ ა ვ ე ლ ი, მარტვლობა შუშანიკისი, გვ. 038.